

JACEK BŁOŃSKI

PRZEMYŚL. TWIERDZA NIEZDOBYTA PRZEMYŚL*(Magyarul: A bevehetetlen erőd, Przemysł. Projekt Plus, Winiary, 2011. 326. o. ISBN 978-8-3932-1652-9)*

Bár Magyarországon is egyre kevesebben tudják, miben rejlik a magyar ember számára kiejthetetlen nevű város, Przemysł fogalma, az érdeklődés iránta még könnyen felkelthető.

Az I. világháború kitérésének közelgő századik évfordulója, amely magában hordozza Przemysł meg-megújuló ostromainak, védelmének, elestének centenáriumi is, kínálkozó alkalmát a megemlékezéseknek. A megemlékezés akkor maradandó, ha gondolkodással, empátiával párosulva hat a tudatra. Abban biztosak lehetünk, hogy az elkövetkező két esztendőben Przemysłról, „Magyarország várkapujáról” sok szó esik majd. Fel kell készülni a nagyközönség fel-fellobbanó – történelmi zárandokutakkal is társuló – kíváncsiságának kielégítésére. Erre alkalmas Jacek Błóński könyve.

Jacek Błóński, a Przemysł-földi Nemzeti Múzeum munkatársa közel kétszáz, részben tudományos- népszerűsítő cikket szentelt Przemysł és erődrendszere, valamint környéke történetének. A *Przemysł. A bevehetetlen erőd* című könyv sajátos cikkfüzér, amely időrendisége, tematikai ciklizáltsága révén jó áttekintést ad az erődrendszer históriájáról az 1850-es évek első harmadának végétől az 1920-as évek elejéig.

A két részből álló kötet alfejezetei önálló írásokként is kerek, lezárt történeteket tárnak elénk. Ezek mindegyike Przemysłre, az erődre, a városban és az erődrendszerben zajló életre vonatkozik, s persze nem nélkülözi a szenzációt sem. Ez persze nem véletlen, hiszen a néhány évtized alatt lakosságát megsokszorozó város annak köszönhette a Monarchiában is kivételesnek számító fejlődését, hogy az őt övező harminc-negyven kilométer átmérőjű körben épült meg Európa Verdun melletti legnagyobb erődrendszere. A több évtizeden át folyó munka a szenzációterméshez is megtermékenyítette a talajt. A *Nagy hadgyakorlatok* (Wielkie manewry) című első fejezetből megtudható, hogy az 1896-os hadgyakorlatkor az új híradó, megfigyelési és tűzvezetési módszerek kipróbálása során az egyes erődök ellenálló-képességét is ki akarták próbálni. A X-es számú orzechowcei erődre 120 éles tüzérségi löszert lőttek ki. Az egyik lövedék, miután megsemmisítette a telefonkapcsolatot, a bizottság tisztjeit olyannyira elvágta külvilágtól, hogy a megsérült ajtón nem tudtak kijutni a szabadba. Közben továbbra is hullott rájuk az aknagránát. Mire minden elcsendesedett, s a katonák nagy nehezen ki tudták kívülről nyitni az ajtót, Karol Dohalek százados teljesen megöszült.

A következő fejezet, *A mi főhercegünk* (Nasz arcyksiążę) békésebb témát dolgoz fel. Azt, hogy az 1897 és 1901 között a 47. przemysłi gyalogezredben szolgáló Ferdinánd Lipót főherceg nemcsak katona, hanem zeneszerző, mi több hősszerelmes is volt. A Galgóczy Antal tábornoknak ajánlott indulóját az ezredzenekar eljátszotta, s kottáját a nagyközönség számára kiadta. Ennél persze érdekesebb, s következményeiben sem elhanyagolható tény, hogy szerelme, Wilhelmina Adametz kedvéért lemondott főhercegi titulusáról azért, hogy feleségül vehesse. Hitvesével már Leopold Wöllfling néven telepedett le Svájcban. Az életre szólóan ígérkező szerelem azonban néhány év múlva kihuny, s a volt főherceg két újabb sikertelen házassági kísérlet után Berlinben halt meg 1935-ben mint kereskedő.

A következő fejezet – *Ábrahám tragikus szerelme* (Tragiczna miłość Abrahama) – szintén Ámor körül forog. A 10. aknavető ezred egyik katonája, Abraham Gartner 1911. május 24-én agyonlőtte a vele szakítani akaró jegyesét Hanetát, majd magával is végzett. Az ilyen jellegű dráma persze a katonaságnál nem mondható rendkívülinek. Annál inkább az *Przemysłi erődrendszer léghajói* („Podniebne statki” Twierdzy Przemysł) című fejezetben tárgyalt történet, melyből megtudhatjuk, hogy a léghajók milyen szerepet játszottak az erőd történetében. A levegőbe emelkedő tüzérségi megfigyelőpontok nélkül ugyanis nem lehetett felszámolni az orosz ostromútegeket. Vagyis a léghajók elengedhetetlen feltételei voltak az osztrák–magyar útegek, köztük a 305 milliméteres tarackok eredményes működésének.

A könyv három fejezetet is szentel a kémtevékenységnek, a hírszerzésnek és az elhárításnak. Nem véletlenül. Przemysł mágnesként vonzotta a kémeket és a szabotőröket. A kémek közül persze

az osztrák–magyar hadsereg „üdvöskéje”, Alfred Redl a leghíresebb, akit már 1900-ban századosként beszervezett az orosz katonai titkosszolgálat, miután leleplezte homoszexuális vonzalmát és pénzt igénylő szvenvedélyeit. (Többek között a luxusautók iránt.) Redl a przemysli erődtímnyre vonatkozó anyagok kijuttatásával is helyrehozhatatlan károkat okozott az osztrák–magyar hadseregnek, amelynek – ugyancsak Redltől megszerzett – Szerbia elleni felvonulási terveit Moszkva időben átadta Belgrádnak. (Ez is hozzájárult a Monarchia Szerbiában elszenvedett katasztrofális vereségeihez a hadüzenet utáni első hónapokban.)

A kémtörténetek az I. világháború kirobbanásával és galíciai fronteseményeivel folytatódnak. Az orosz csapatok villámgyors győzelmeik nyomán már szeptember 19-én elérték a Przemysli erődöt, amelyet néhány nap múlva szoros ostromgyűrűbe fogtak. Ennek nyomán vívott magányos ütközetet Kosiński őrmester, aki néhány katona kíséretében megpróbált postaküldeménnyel átkelni az ostromgyűrűn. A másik őrmester, akinek hősiességét külön fejezetben – *A hős őrmester* (Bohaterski feldwebel) – mutatja be a szerző, Fedor Prohaska. Alakjának megidézésével az Błoński kimondott célja, hogy bebizonyítsa: hamis az a csehekről rajzolt általános kép, hogy az I. világháborúban mind gyávák lettek volna.

A szerző külön fejezetet szentel Przemysl magyar védőinek: *A przemysli oroszlánok – „Magyarország várkapujának” védelmezői* (Lwy przemyskie – obrońcy „Bramy Węgier”). Ebből kiderül, hogy Przemysl az itt nagy számban szolgáló honvédek révén magyar városnak is számított, s vázlatos képet kapunk a honvédek helytállásáról a két ostrom hónapjaiban. *A titokzatos archívum* (Tejemnicze archiwum) folytatása az előbbi fejezetnek. Azt mutatja be Błoński olykor a misztikum mázát is használva, hogy Péterfalvi Molnár Elek ezredes és tisztársai miként mentik meg a magyarokra vonatkozó dokumentumok egy részét – Kusmanek várparancsnoknak a minden irat megsemmisítésére kiadott parancsával dacolva. Błoński Molnárék akcióján kívül Gyóni Gézáról is ír, s idézi a *Csak egy éjszakára küldjétek el őket...* című híres versét.

Az első részt lezáró fejezet – A „San Rideau” erőd kísértete (Upiór fortu – „San Rideau”) – inkább a kötet végére kívánkozna. Ugyanis annak a két orosz tisztnek hátborzongató sorsát ismerteti, akik az erődtímnének felrobbantása után az egyik erődtímné romhalmazában rekedtek. Az egyik tiszt, Novikov két év után öngyilkos lett, a másikuk naplójában leírta, hogyan hunyt ki benne nyolc éven át tartó pokoli kényszerfogsága alatt a remény. A túlélésre egyébként az adott lehetőséget, hogy a romok egy élelemiszerraktárat is maguk alá temettek. Amikor a naplóíró földig szakállas, kísértetszerű lényére rábukkantak, s kórházba vitték, már csak pár óráig tudták életben tartani.

A könyv második része Przemysl ostromának három szakaszát írja le. Ennek fejezeteiben nagyobb szerepet játszik az események tudományos népszerűsítő áttekintése, s kisebb hangsúly helyeződik az egyéni sorsokra. Przemysl ostromának első szakasza 1914. szeptember 26-tól október 9-ig tartott. Az oroszok 91 786 katonával és 1331 ágyúval rendelkeztek. Az osztrák–magyar hadsereg Przemyslt védő erői 131 000 embert, 21 000 lovat számláltak, de Błoński szerint – igazi harcértékűnek csak a 23. honvédhadosztály volt mondható. A második ostromzár november 5-től az erődrendszer 1915. március 22-én történt feladásáig tartott. A szerző aláhúzza, hogy Przemyslt az éhség készítette megadásra.

A második ostromzár is két szakaszra osztható. 1914 decemberében, részben annak hatására, hogy Limanovától a Dunajec vonaláig szorították vissza az orosz erőket, a körülzárt erődrendszerből is kezdeményeztek kitoréseket. 1915 januárjában és februárjában azonban, mint ahogy erről külön fejezetben szerezhetünk tudomást, az éhező helyőrség pusztán az erőd védelmére, megtartására szorítkozik. Az éhség leküzdésére 1914. december 23. és 1915. január 5. között hétezer lovat öltek le (ami ellen a magyarok is tiltakoztak). 1915. január 1-jén az erőd védelmét papíron 127 188 katona látta el 14 456 lóval. A lovak megölése kapcsán az a vicc született, hogy a védők olyanok, mint a trójai görög hősök. Azzal a különbséggel, hogy míg a derék görögök a ló hasában bújtak meg, Przemyslben a lovak kerültek a katonák hasába. Február közepén újabb 3500 ló megölését engedélyezték, ami március 27-ig biztosította az élelmet a katonáknak és a lakosoknak.

Az éhség mellett a dezertálás is gyengítette a védők erejét, valamint az, hogy Kelet-Galícia rutén (ukrán) lakossága felszabadítóként fogadta a benyomuló cári hadsereg katonáit. (A cár iránti reményeket az orosz hadsereg Magyarország elleni intervenciója lobbantotta fel 1849-ben.) Így az erődrendszeren belül és kívül minden rutén gyanússá vált, s ez gyakran véres, olykor igazságtalan megtorlást váltott ki a védők részéről. Ilyet a szerző többet is ismert.

Az osztrák–magyar hadseregből persze nemcsak rutének és csehek dezertáltak, hanem magyarok is. Błoński ismertet egy esetet, amikor Tamássy tábornok – tisztjeinek nyomására – kénytelen megkegyelmezni egy azelőtt hősiesen harcoló dezertőr honvédeknek.

Az erődrendszer feladására március 22-én került sor. Az előző napon ellőtték a tüzérség lőszerkészletét, tönkretették a fegyvereket, majd felrobbantották az egyes erődöket. Miközben 117 000 altiszt és közlegény, valamint 2500 főtiszt és törzstiszt vonult fogságba – jelentős részben magyarok – az orosz hadsereg az épségben maradt városon kívül csak a romhalmazzá vált erődöket tudta megszállni.

Ez utóbbinak köszönhetően a harmadik, immáron német és osztrák–magyar ostromzár csak két és fél hétig tartott. Przemysl a golicei áttörést követően június 3-án szabadult fel. A bevételért 6500 embert veszítő központi hatalmak június 6-án díszszemlét tartottak, miközben a várostól keletre még dörögtek a fegyverek.

Jacek Błoński munkájához kizárólag lengyel nyelvű szakirodalmat, dokumentumgyűjteményeket, emlékiratokat használt, gazdagon merítve a korabeli przemysl-i sajtóból is. Írásai színesek, izgalmasak. Beavatják az olvasót a város hetvenéves – s ezen belül kiemelten az I. világháborús – történetébe. A könyv lefordítását megfontolandónak tartom. A korszak és a város iránt érdeklődő magyar olvasó, de a korszakkal foglalkozó történész is haszonnal forgathatja.

Kovács István

TRAIAN SANDU

UN FASCISME ROUMAIN. HISTOIRE DE LA GARDE DE FER

(Perrin Paris, 2014. 494 o. ISBN 978-2-262-03347-7)

Aktuális könyvet írt a Vasgárdáról Traian Sandu, a Sorbonne tanára. Művének főcíme *Egy román fasizmus* – határozatlan névelővel; azért pontos a cím, mert több fasiszta mozgalom közül éppen a Vasgárda, másképpen a Szent Mihály Arkangyal Légio vált történelemformáló erővé. Nemcsak egy az európai fasizmusok közül, hanem a német és az olasz után a legjelentősebb. Ebben van valami rejtélyes, hiszen 1937 decemberében az *Angyali üdvözlés* című lap okkal hirdette: „Öten voltunk” – „Egymillióyan vagyunk” – „Az egész ország leszünk”. A múlt és jelen idejű állítás igaz, a prófécia viszont nem vált valóra, bár – egy időre – hatalomra jutott a Mozgalom, igaz, azután, hogy vezérkarát lefejezték, s a kormányzásban való négy hónap részvétel után likvidálták. Hogyan történt?

Traian Sandu a Légio alapításától a kormányba kerülésig követi a fejleményeket, a legionárius doktrínát, a vezér karizmaképzésének technikáit, a mozgalom szervezetét és társadalmi bázisát elemzi, a legionárius kormányzást és annak csődjét, a mozgalom újabb üldöztetését, hordozóinak utóéletét mutatja be. Az interpretációs keret kialakításában elsősorban Roger Griffin szemléletére alapozott: a fasizmus palingenetikusan ultranacionalizmus, valamint többször is hivatkozik Roger Eatwell karizma-felfogására. A téma feltárása során Traian Sandu minden eddigi monográfiánál nagyobb levéltári anyagot mozgat meg. Teheti ezt azért, mert időközben Ioan Scurtu irányításával nyolc kötetnyit válogattak a levéltári forrásokból. Igaz, a Codreanu-peranyagban található iratokból nem közöltek forrást, és ezt Sandu sem nézte át. Hiányolom Ioan Hudiță, Maniu bizalmasának naplóit, amelyek közül egyet sem említ, és C. Argetoianu naplóiból is többet lehetett volna idézni (igaz, utóbbi inkább csak szórakoztat a maga gunyoros helyzetmegítéléseivel). Ugyanakkor kétségtelen, hogy eddig ez a legteljesebb és legkorszerűbb Vasgárda-monográfia, nincsenek benne sanda kiszólások.¹

¹ Mint például az egyik 1997-es – valóban nagy anyagot megmozgató – monográfiában, amelynek szerzője Codreanu egyik felmenője, Agafia, apai nagymama magyarságával magyarázza Codreanu vérengző természetét: *Zamfirescu Dragoș*: Legiunea Arhangelul Mihail. București, 1997. 52. o.